

PÕHIJOOINI AJALOO ÕPETAMISE ARENGUST NÕUKOGUDE EESTI ÜLDHARIDUSLIKUS KOOLIS 1940—1965

H. Palamets
NSV Liidu ajaloo kateeder

Nõukogude Eesti üldhariduslike koolide ees seisvate vastutusrikaste ülesannete lahendamisel kuulub tähtis osa ajaloole kui juhtivale ideoloogilisele distsipliinile, mille ülesandeks on kujundada noortes teaduslikku maailmavaadet ning valmistada sirguvat põlvkonda ette aktiivseteks kommunistliku ühiskonna ehitajateks. Seepärast on vabariigi partei- ja haridusorganid vaadeldava veerandsaja aasta jooksul osutanud suurt hoolt ning tähelepanu ajaloo õpetamisele koolides, et jätkuvalt tõsta õpetuse ideelis-poliitilist taset ning täiustada õppemeetodeid. Ajavahemikus 1940—1965 on ajaloo õpetamisel meie vabariigi üldhariduslikes koolides ära tehtud suur töö, mis on toonud kaasa märkimisväärseid saavutusi, kusjuures on tulnud ületada ka mitmeidki puudusi ning ebakohti nõukoguliku ajalookursuse õpetamisel.

Marksistliku ajaloo õpetamine Eestis koolides algas 1940/41. õppeaastal olukorras, kus meie haridusorganitel olid eeskujuks vanemate liiduvabariikide kogemused ja saavutused ajaloo õpetamise valdkonnas. Samal ajal tuli aga õppetööd alustada pedagoogidega, kes olid oma teadusliku ja metoodilise ettevalmistuse saanud kodanliku korra tingimustes ja kes tegid alles esimesi samme marksistlik-leninliku teooria ning nõukoguliku ajalookäsitluse süstemaatilisel omandamisel. Loomulikult ei suudetud kohe vabaneda paljudest kodanlik-natsionalistlikest kontseptsioonidest ning kodanlikust koolist kaasavõetud metoodilisest pärandist.

Kodanlikus Eestis oli ajaloo kui õppeaine ülesandeks kasvatada noori riigitruudeks, alamateks natsionalismi, idealismi ja militarismi vaimus, õigustada ekspluateerimist ja halvustada kõike tõeliselt revolutsioonilist. Eriti varjamatult ilmnesis need reaktsioonilised jooned pärast fašistliku diktatuuri kehtestamist Eestis 1934. a. Rahvuslik piiratus ja ahtake silmaring teiste rah-

vaste ajaloo suhtes kuulutati omamoodi ideaaliks. Fašiseeruva kodanluse ideoloogid rõhutasid, et kogu kursus nii üld- kui Eesti ajaloo osas saab olla ja peabki olema üksnes egotsentriline — s. t. estotsentriline¹. Teravalt kritiseeriti mitmeid tollaegseid ajalooõpikuid, mis ei olnud kodanlike liidrite arvates küllalt natsionalistlikud ja milledes olevat esinenud koguni vasakpoolset tendentsi². Sisuliselt jäi aga suur osa õpetajaid kõrvale fašismi propagandast, ilmutades Johannes Käisi sõnade järgi «üsna selgesti tõise väsimuse, pisut koguni tüdimuse märke»³. Kodanlik-liberaalse suuna ajaloolased ja demokraatlikult meelestatud pedagoogid rõhutasid seevastu majandusliku faktori osa ajaloos ja õpetasid laiemalt, kui see võimumeestele meeldis, üldajalugu.

Ajalooalane metoodiline mõte vires. Kodanlikus Eestis 20 aasta jooksul ilmunud ajaloo õpetamise metoodika alane kirjandus koosnes ühtekokku paarikümnest teoreetilist laadi artiklist ja töökogemuslikust kirjutusest. Märkimisväärsemad nendest kuulusid koolliuendusliku suuna esindajatele (J. Parijõgi, T. Algma), kes püüdsid ja suutsid oma metoodilisi töekspidamisi realiseerida peamiselt algkooli ajalooõpetuse valdkonnas. Keskkool jätkas olulises osas vana tsaarigümnaasiumi meetodite matkimist ja kohandamist konkreetsetele tingimustele, kusjuures 30. aastatel hakati ulatuslikumalt üle võtma just Läänest pärinevaid metoodilisi vaateid.

Nõukogude võimu taaskehtestamine Eestis 1940. a. suvel avaldas pöördelist mõju kogu Eesti hariduselu, sealhulgas ka ajaloo õpetamise arengule. Esmakordselt Eesti kooli ajaloos hakati õpetama tõeliselt teaduslikku, marksistlikule ühiskonnateadusele tuginevat ajalookursust.

Üleminekul nõukogulikule ajalookursusele tuli kiires korras ületada rida kitsaskohti. Operatiivselt tuli tõlkida ja trükkida uued programmid ning õpikud. Ajalooõpetuse korraldamisel lähtuti ÜK(b)P Keskkomitee ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu 16. V 1934. a. määrusest ajaloo õpetamise kohta koolides. Selleks ajaks olid Nõukogude Liidus ületatud ajaloo õpetamisel 1920. aastatel esinenud ebakohad ning välja töötatud ajaloo õpetamise ühtne süsteem. 1930. aastate lõpuks oli valminud seeria uusi õpikuid, mis vastasid tollaegse ajalooteaduse ja metoodika tasemele. Seejuures tuleb aga silmas pidada, et ajalooteadust mõjutas tunduvalt isikukultuse võimutsemine, mistõttu ka kooliõpikutes ilmes selgesti üksikisikute ülemäärane rõhutamine, kusjuures rahvahulkade kui ajaloo tõeliste loojate osa jäi tagaplaanile. Väga vähe pöörati tähelepanu Nõukogude Liidu rahvaste koostööle, ajaloolisele sõprusele ning võitlusliidule, millel tollaegses rahvusvaheli-

¹ «Eesti Kool», 1938, nr. 10, lk. 699.

² Sealsamas, lk. 688.

³ Pedagoogilise ühingu «Võru Seminar» Teated II, märts 1938, lk. 9.

ses olukorras oli aga esmajärguline ideoloogiline tähtsus. Pea-aegu täiesti puudus kodulooline materjal ning seos sotsialistliku ülesehitustöö praktikaga. Tõsiseks metoodiliseks puuduseks oli õpikute koormatus väheolulise faktilise materjaliga, mistõttu aine muutus kuivaks ja õpilastele raskesti omandatavaks. A. Pankratova toimetusel ilmunud NSV Liidu ajaloo õpikus, mis oli määratud keskkooli lõpuklassile, kulutati XX sajandi 38 aasta iseloomustamiseks 368 lehekülge, kusjuures üksnes imperialismi tekkimisele Venemaal ja 1905.—1907. a. revolutsioonile eraldatud osas esines 227 nime, 361 daatumit ja 190 statistilist näitajat.⁴ Pea-aegu üldse ei pööratud nendes õpikutes tähelepanu ajalooliste mõistete kujundamisele. Ülesehituselt ja materjali esitusviisilt lähenesid need õpikud ülikooli õppevahendeile. See ilmnes metoodilise aparatuuri puudumises ning akadeemilise dokumentaalsuse printsiibi rõhutamises illustratsioonide valikul.

Uute õppekavade kohaselt hakati 1940/41. õppeaasta 2. poolest õpetama NSV Liidu ajaloo elementaarkursust juba algkooli III klassis, milleks võeti 2 tundi nädalas eesti keelelt⁵. III klass pidi ajaloos jõudma õppeaasta lõpuks Peeter I-ni, IV klass aga kaasaajani. Selline forsseerimine oli antud õppeaasta tingimusi silmas pidades arusaadav, kuid sellele vaatamata jäi konspektiivne ajalookursus III ja IV klassi õpilastele igavaks ning üle jõu käivaks, mistõttu ka õpilaste teadmised ei olnud kuigi head.⁶

Keskkooli kahes nooremas klassis õpiti üldajalugu kuni valgustusajastuni. Kolmes vanemas klassis aga tutvuti Nõukogude Liidu ja Eesti ajaloo, millele lisandusid vastavad lõigud üldajaloo uuematest perioodidest. Kuna Eesti ajaloo marksistlik käsitus veel puudus, siis ilmnisid nende küsimuste õpetamisel tugevalt kodanlikud seisukohad.

Tõsiselt takistas ajaloo õpetamist õpikute puudumine või nende vähesus. Nii kirjutati Valga Keskkooli aruandes 1940/41. õppeaasta kohta: «Esimene raskus oli õpikute puudus. See raskus läbis tab kogu õppeaasta edukust paljudes ainetes. Ühed õpetajad konspekterivad, teised dikteerivad ja kolmandad lihtsalt jutustavad ainet, mis õpilastel tuleb omal ümbertöötada ja omandada.»⁷ Samasuguseid kurtmisi esines pea iga kooli aruannetes, kusjuures eriti rõhutati ajalugu. Selleks et uued ajalooõpikud jõuaksid võimalikult kiiresti õpilasteni, anti A. Pankratova ja A. Sestakovi õpikud välja vihikute kaupa. Kuid siiski tuli õpikute puudumise tõttu asendada õppeaasta alguses ajalootunde teiste ainete tundidega. Eriti suured raskused esinesid IV klassis,

⁴ A. A. Pankratova. NSV Liidu ajalugu. III osa. Tallinn, 1940—1941.

⁵ Hariduse Rahvakomissariaadi Teataja, 1940, lk. 193.

⁶ K. Praakli. Märkmeid puudulikest hindeist I poolaastal. — «Nõukogude Õpetaja», 1941, 7. märts.

⁷ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 54, lk. 19.

kus õpilased pidid hakkama korraga õppima kolme uut õppeainet — ajalugu, maateadust ja vene keelt, milleks kodanlik algkool ei valmistanud neid üldse ette.

Ajaloo õpetamine esimesel nõukogude aastal toimus terava ideelise võitluse olukorras. Mõned õpetajad ja kodanlikest perekondadest pärit õpilased püüdsid taas elustada natsionalistlikke seisukohti ning halvustada nõukogude korda ja selle poolt elluviidavaid suuri revolutsioonilisi ümberkorraldusi⁸. Osa ajalooõpetajaid hoidus sihilikult kõrvale ideoloogiliselt teravate küsimuste käsitlemisest. Nad toonitasid oma apoliitilist hoiakut, referreerides osavõtmatult õpikut, ja andes seejuures mõista, et nende isiklikud tõekspidamised on hoopis midagi muud kui see, millest nad peavad klassile rääkima.⁹ Revolutsiooniliste teemade puhul hoidusid sellised õpetajad veenva kohaliku materjali kasutamisest.

Kõigile neile raskustele ja puudustele vaatamata tegi enamik ajalooõpetajaid innukalt tööd ja saavutas selles osas tulemusi nii koolis kui ka väljaspool kooli. Tutvudes meie keskkoolide aastaruannetega 1940/41. õppeaasta kohta, leiame kiitvaid hinnanguid mitme ajalooõpetaja kohta. Nii iseloomustati Pärnu I Keskkooli ajalooõpetajat Valter Püssi järgmiselt: «Valter Püss ajalooõpetajana ja kasvatajana on suurte võimetega ja rakendab ka oma võimeid täiel määral. Oma seltsimehelikkusega, õigluse ja valju distsipliini nõudmisega on võitnud kogu kooli suure poolehoiu. Teostab sotsialistlikku kasvatust ja poliitharidustööd koolis, Pärnu linnas ja ka Pärnu maakonnas.»¹⁰ Jõhvi Keskkooli ajalooõpetaja Marie Kulli kohta kirjutati, et ta on täie andumusega töötav innustunud õppejõud, kes omandas kiiresti marksismi-leninismi teooria ja partei-algorganisatsiooni ülesandel levitas seda väljaspool kooli.¹¹

Selleks et abistada ajalooõpetajaid, korraldati neile arvukalt õppusi ja loenguid ning avaldati vastavaid materjale trükisõnas. Süstemaatiliselt toimusid seminarid ajaloo- ja konstitutsiooniõpetajaile Tallinnas J. Ottenderi ja N. Timsoni juhtimisel. 1941. a. suveks valmistati Tartus ette kuuajalisi kursusi vabariigi 400 ajalooõpetajale. Kursuste kava nägi ette 56 tundi loenguid ajaloost, 40 tundi konstitutsioonist, 10 tundi UK(b)P ajaloost, 4 tundi marksistlikust ajalookäsitlusest ja 8 tundi metoodikast.¹² Lisaks loengutele pidid toimuma praktilised tööd ja ekskursioonid Tartu muuseumides, arhiivides ja õppekabinettides. Lektoriteks pidid olema põhiliselt Tartu Ülikooli õppejõud.¹³ Kuid 22. juunil 1941

⁸ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 54, lk. 91.

⁹ Sealsamas, lk. 194.

¹⁰ Sealsamas, lk. 233.

¹¹ Sealsamas, lk. 206.

¹² Sealsamas, s.-ü. 818, lk. 1, 2, 16.

¹³ Sealsamas, lk. 33.

alanud Suur Isamaasõda tõmbas kõigist nendest plaanidest kriipsu läbi.

Vaatamata eelmainitud kitsaskohtadele ja puudujääkidele toimus 1940/41. õppeaastal ajaloo õpetamise valdkonnas kvalitatiivne murrang. Esmakordselt hakkas eesti kool kasutama ajaloo seite, mis võimaldasid suuresti kasvatustööd võimalusi sotsialismi ülesehitamise huvides.

Ajalooõpetuse ümberkorraldamisele tegi järsu lõpu fašistliku Saksamaa reeturlik kallaletung Nõukogude Liidule ja Eesti NSV okupeerimine fašistlike vägede poolt. Nõukogude Liidu tagalas tegutsenud eesti koolides õpetati nõukogulikku ajalookursust Vene NFSV programmide ja õpikute alusel. Vaatamata suurtele raskustele (oli puudus koolitarvetest, ei olnud eestikeelseid õpikuid) omandasid õpilased hästi vajalikke teadmisi. Ajaloo õpetamisel pandi pearõhk nõukogude patriotismi ja meie kodumaa kuulsusriikka sõjalise mineviku õpetamisele. Tihedalt seoti õpetust käimasoleva suure sõjaga. Õppeedukus ajaloos oli silmapaistvalt hea.¹⁴

Nõukogude tagalasse evakueerunud eesti pedagoogidele korraldati 1943/44. õppeaastal Moskva linna Pedagoogilise Instituudi juures aastased kursused 1200 loengutunni ulatuses, et valmistada Nõukogude Eesti koolidele ette 7-klassilise kooli õpetajaid. Kursuste kavas oli ka NSV Liidu rahvaste ajalugu 125 loengutunniga ja ajaloo õpetamise meetodika 30 tunni ulatuses. Õppejõududena tegutsesid Moskva silmapaistvamad pedagoogid-õpetlased.¹⁵

Okupeeritud Eesti koolides mandus ajalooõpetus fašistlikuks propagandaks, mis pidi õigustama hitlerliku veermahti vallutusi ja ette valmistama kohalike rahvaste ümberrahvastamist või koguni likvideerimist. Kõik nõukogudeaegsed programmid ja ajalooõpikud kõrvaldati ning asendati läbini võltside fašistlike programmide ja õpikutega. Vastavalt okupantide juhendele pidi ajalooõpetuse keskpunktiks saama Saksamaa ajalugu. Eesti ajalugu tuli serveerida eestlaste ja sakslaste «ühise kodumaa» ajaloona, kusjuures minevikus esinenud «hõõrumised ja vastuolud» soovitati võimalikult unustada.¹⁶ Kohalikud kvislingid püüdsid omalt poolt muuta seda ajaloo võltsimist veidigi usutavaks ja õpilastele vastuvõetavaks. Eriti usinasti teenis okupante Elmar Kuusik, kes nõudis otseselt rassiteooria toomist kooli ajalookursusesse ja

¹⁴ H. Kurm. Eesti koolid Nõukogude tagalas 1941–1944. a. — «Nõukogude Kool», 1960, nr. 11, lk. 866.

¹⁵ H. Kurm. Õppe- ja kasvatustöö Eesti üldhariduslikes koolides Nõukogude tagalas 1941–1944. a. Eesti koolid Suure Isamaasõja aastail Nõukogude Liidu tagalas. Tln., 1964, lk. 20–21.

¹⁶ H. Kruus. Eesti ajaloo võltsimine saksa okupantide ja nende käsilaste poolt. — Saksa fašistlik okupatsioon Eestis. Tln., 1947, lk. 318.

pahandas, et õpetajad ei taha lastele selgeks teha, et «... igaüks teab puhta tõu väärtust, nii vähemalt mõne friisi tõugu lehma, hundikoera, sibulaõuna või viljasordi kohta; igaüks teab, mida tähendab «värdjas». Aga rassipuhtuse mõiste laiendamine inimestele leiab huvitaval kombel vastuseisu — mida inimene peab loomilikuks enda ümber, ei pea ta nii kergesti maksvaks enda kohta. Kuid see on ju vana kreeka filosoofide poolt toonitatud tõde: isennast tunneme kõige vähem»¹⁷. Saksa feodaalide röövvallutust XIII sajandil nimetab Kuusik lausa õnnistuseks eestlastele, kuna nii sai Eesti tema arvates Lääne-Euroopa osaks ja pealegi leidis selles võitluses «eesti vapper sõdur sakslases endale väärrika vastase.»¹⁸ Pärisorjus olevat kehtinud Eestis vaid ühe sajandi ja sedagi Vene valitsuse süü tõttu, kes ei olevat osanud küllaldaselt pidurdada kohalikke mõisnikke, keda ennast ei saavat pärisorjuses süüdistada juba seetõttu, et nad olid siin tähtsaks «idatõrje teguriks».

Okupandid nõudsid omakorda sakslaste kui «kultuurikandjate» osa erilist esiletõstmist kohaliku ajaloo õpetamisel okupeeritud Idaaladel.¹⁹

Kuna koolid virelesid äärmiselt viletsates materiaalses tingimustes, paljud õpetajad aga hoidusid kõrvale okupantide juhtnõuude täitmisest, ei suutnud fašistid ega nende kohalikud käsila sed levitada kooli kaudu kuigi palju oma inimvihkajalikkude ideoloogiat. Nagu tunnistasid okupatsiooniaegsed haridusfüürierid ise, olid algkoolilõpetajate teadmised võltsitud ajaloo osas enam kui nigelad. Puudus igasugune süsteem ja kõik omandatud «tarkus» seisnes mõne üksiku episoodi meelepidamises. 900 eksamineeritud algkoolilõpetanust ei teadnud tervelt 730 fašistliku ajalookursuse põhidaatumit — fašistide võimuletuleku aastat Saksamaal.²⁰ Kuid mõningaid jälgi jättis õpetatud vale ometi ja nende kaotamise eest tuli võidelda nõukogude pedagoogidel taasvabastatud Eestis.

Pärast Nõukogude Eesti vabastamist alustasid koolid juba 1944. a. sügisel uuesti tööd. Vaatamata raskele sõjaolukorrale viidi nii linnas kui maal tegelikult ellu 7-klassiline koolikohustus. Kõikides klassides tuli ajalookursusega alustada otsast peale, kuna okupatsiooniaegne kool ei olnud ju andnud mingeid teadmisi ajaloo kui teaduse alal. IV klassis tuli õppeaasta lõpuks jõuda Ivan IV-ni, V klassis 1861. a. reformini, VI klassis Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini ja VII klassis kaasajani, kusjuures kõigis

¹⁷ E. Kuusik. Ajaloõpetuse aktuaalsetest probleemidest. — «Eesti Kool». Päevaküsimusi noorsookasvatataja tööalalt I. Tln., 1943, lk. 76.

¹⁸ Sealsamas, lk. 77—78.

¹⁹ E. Tomasson. Kilde eesti koolide ja õpetajate olukorrast fašistide poolt okupeeritud Eestis (1941—1944). — «Nõukogude Kool», 1966, nr. 1, lk. 67—68.

²⁰ C. Brüller. Algkoolilõpetanu gümnaasiumi ja kutsekooli künnisel. — «Eesti Kool». Päevaküsimusi noorsookasvatataja tööalalt I. Tln., 1943, lk. 67.

klassides oli ette nähtud vaid 2 ajalootundi nädalas.²¹ Keskkoolis tuli õpetada VIII klassis keskaega, IX klassis uusaega ja X klassis NSV Liidu ajalugu kuni Peeter I-ni, lõpuklassis aga NSV Liidu ajalugu kogu ulatuses.

Kiires tempos töötati nõukogulike ajalooõpikute väljaandmisel. Tänu sellele jõudsid veel 1944. a. sügisel õpilasteni 7 erinevat õpikut, millega rahuldati kõigi klasside vajadused. Eestimaa Kommunistlik Partei pööras pidevalt tähelepanu ajalooõpetajate ideelis-poliitilisele enesetäiendamisele. Suuremates linnades korraldati ajalooõpetajaile juba õppeaasta jooksul loenguid ja seminare. 1945. a. suvel viidi Tartu Riikliku Ülikooli juures läbi ajalooõpetajate kursused, milledest osavõtt oli kohustuslik kõigile ajalooõpetajaile.

Suure Isamaasõja võidukas lõpp avas uued avarad perspektiivid Nõukogude Eesti koolide arengule. Sõjajärgsetel aastatel kujunes rea katsetuste viljana välja ajalooõpetuse süsteem, mis püsis väiksemate muudatustega kuni 1959. a. koolireformini.

1946. a. kehtestatud uued programmid olid kasutusel vaid kahel järgmisel õppeaastal. See programm, mille üldkoostajaks oli suurte kogemustega koolimees Joh. Käis, nägi ette ajalooõpetamise kahes kontsentris. IV—VII klassini õpiti NSV Liidu ajalugu koos Eesti NSV ajalooga ja mõningate andmetega üldajaloost. Keskkooli kahes nooremas klassis käsitleti üldajalugu, kahes vanemas aga NSV Liidu ajalugu. Vaadeldav programm kannatas kaunis tõsiste sisuliste ja meetodiliste puuduste all. Ülemääraselt rõhutati üksikisikute osa, samal ajal kui rahvale ja majandusele pöörati vähe tähelepanu.²² Ennatlik oli Eesti NSV ajaloo küsimuste võtmine programmi, kuna tol ajal puudus veel Eesti ajaloo marksistlik üldkäsitus. Sellest tulenevalt õpetati mitmeidki probleeme kodanlike tõekspidamiste valguses. Nii esines programmis legend «heast Rootsi ajast». Kuna enamik ajalooõpetajaid oli ettevalmistuse saanud kodanliku korra tingimustes, süvenesid nende käsitluses seda laadi vead veelgi. Ka meetodiliselt jättis programm palju soovida. Nii pidid IV klassi õpilased asuma kohe süstemaatilise kursuse juurde, mis oli pealegi üle koormatud faktilise materjaliga. Programmi koostajad lähtusid kiiduväärt kavatsusest — anda VII-klassilise kooli lõpetanuile terviklik ülevaade nii üld- kui NSV Liidu ajaloost. Paraku osutus selle plaani realiseerimine üle jõu käivaks, kuna puudusid programmikohased õpikud ja vajalikud näitlikustamisvahendid. Seepärast pole ka imestada, miks ajalugu oli esimestel sõjajärgsetel aastatel õppe-

²¹ Üldharidusliku keskkooli õppekava 1944/1945. õppeaastaks. Tln., 1944, lk. 13.

²² Keskkooli õppekavad. Ajalugu. Tln., 1946, lk. 3.

edukuse osas üheks valulapseks.²³ Eriti suur oli mitterahuldavate hinnete hulk VIII klassides, kus ühe aastaga tuli forsseeritult läbi võtta nii vanaaja kui keskaja kursus.

1948. a. asendati senised programmid uutega. Endiselt jäi püsima kursuse jagamine kaheks kontsentriks. Erinevus seisnes aga selles, et nüüd ei alanud esimene kontsenter mitte IV, vaid V klassist. IV klassi kursus muudeti sissejuhatavaks kursuseks NSV Liidu ajaloo V—VII klassini tuli läbi võtta NSV Liidu ajaloo kursus koos üldajaloo elementidega. Õpikuks kasutati seejuures A. Pankratova populaarset ülevaadet «Meie kodumaa kangelaslik minevik», mis oli õpilastele huvitavam ja jõukohasem kui seni kasutusel olnud A. Šestakovi õpik. Keskkoolides suurendati ajalootundide arvu VIII—XI klassini 4 tunnile nädalas. Paraku toimus see peamiselt tööõpetuse arvel, milline aine jäi nüüd õppeplaanidest hoopis välja. See oli ilmne väärsamm, kuna nii nõrgenes tunduvalt õpilaste tööalane kasvatus. Uhtlasi kõneles see tõsisest mahajäämusest pedagoogilis-metoodilise mõtte osas, kuna ajaloo õpetamise tõhustamiseks leiti väljapääs mitte õppemeetodite täiustamises ja õpetuse intensiivistamises, vaid tundide arvu suurendamises teiste ainete arvel.

1948. a. programmi kohaselt õpiti VIII klassis vanaaega ja keskaega, IX klassis uusaja esimest perioodi, X klassis uusaja teist perioodi ja NSV Liidu ajalugu kuni XIX sajandi lõpuni. XI klassile jäi NSV Liidu ajalugu XX sajandil ja uusim aeg. Programmi koostajate kavatsuse kohaselt tuli lõpuklassis anda ülevaade Eesti NSV ajaloo kohta, niipea kui valmib vastav õpik. Kuna aga õpikut ei olnud, siis ka Eesti NSV ajalugu ei õpetatud.

Ajaloo õpetamises esinevaile tõsistele puudustele juhtisid neil aastatel meie hariduselu juhid korduvalt tähelepanu. Peamiseks puuduseks loeti akadeemiliselt kiretut töömeetodit, mida armastasid kasutada just need õpetajad, kes kõhkleksid avalikult ja julgelt asumast nõukogulikele positsioonidele. Seosed mineviku ja kaasaja vahel olid sageli kunstlikud ja desorienteerivad. Tõsiselt lonkas küsitlemise metoodika. Ajalooprobleemide õpetamise asemel domineeris õpiku õpetamine. Esines kurioosseid juhtumeid, kus õpetaja arvates oli Venemaal juba Peeter I ajal imperialism, kuna Peeter I olevat nimetatud imperaatoriks.²⁴ Selliste jämedate eksimuste peamiseks põhjuseks oli nii õpetajate erialase ettevalmistuse nõrkus kui hoolimatus tundideks ettevalmistamisel. Nagu näitavad koolides inspekterimise andmed, koostasid vaid vähesed õpetajad süstemaatiliselt tunnikonspekte. Enamik ajalooõpetajaid lootis läbi ajada tunnis improviseerimise abil, hoides seejuures kramplikult kinni õpiku tekstist.

²³ «Nõukogude Õpetaja», 1946, 12. jaanuar.

²⁴ S. Vapper. Peamistest puudustest ajalooõpetamise alal koolides. — «Nõukogude Õpetaja», 1945, 30. november.

Nende ebakohtade kõrvaldamiseks suunati õpetajaid tutvuma nõukogude pedagoogika ja ajaloo õpetamise metoodika põhiseisu-kohtadega. 1947. a. ilmus eestikeelses tõlkes V. Kartsovi käsiraamat «NSV Liidu ajaloo metoodika algkooliõpetajaile», mis oli üldse esimeseks eestikeelseks raamatuks ajaloo õpetamise metoodika alal. Kaks aastat hiljem ilmus eesti keeles tuntud Leningradi metoodikute N. Andrejevskaja ja B. Bernadski käsiraamat «Ajaloo õpetamise metoodika seitsmeklassilises koolis». Kuigi mainitud raamatud olid tõlgetena ilmumisel juba mõnevõrra aegunud ja ei pööranud üldse tähelepanu ajaloo õpetamise psühholoogilistele küsimustele, aitasid nad siiski omajagu kaasa ajaloo õpetamise taseme tõstmisele Nõukogude Eesti koolides.

1940. aastate teisel poolel töötas meie vabariigi koolides mitmeid ainet sügavalt tundvaid ja töösse loovalt suhtuvaid ajalooõpetajaid. Nende hulgast tuleks eriti esile tõsta Tallinna I Keskkooli ajalooõpetajat Villem Oravat ja Tartu I Keskkooli ajalooõpetajat Valter Mettit. Üle 60. eluaasta läve astunud hallipäine Villem Orav tundis suurepäraselt materjali nii üldkursuse kui kohaliku ajaloo osas. Kasutades oskuslikult näitlikkust ja kaasaegset materjali, oskas V. Orav muuta ajalugu õpilaste lemmikaineks. Inspektorid märkisid korduvalt ära tema õpilaste sisukaid ja hästi ülesehitatud vastuseid ajalooeksameil.

Valter Metti oli fašistliku okupatsiooni ajal kõrvaldatud pedagoogiliselt töölt ja sai jälle koolipõllule asuda alles pärast Eesti taasvabastamist. V. Metti metoodiliseks põhimõtteks oli õpilaste maksimaalne aktiveerimine tunnis, noorte suunamine iseseisvalt juurdlema ning loovalt töötama ajalootunni kogu 45 minuti jooksul.²⁵ Tänu hoolikale ettevalmistusele tundideks suutis ta sageli panna klassi innukalt vaidlema kaasaegsete ja ajalooliste probleemide üle. Õpilased jätkasid nende probleemidega tegelemist ka väljaspool tunde, tutvudes omal käel õpetaja soovitatud kirjandusega, mille hulgas esines sageli marksismi-leninismi klassikute teoseid.

1950. aastal kehtestati jälle uus ajaloo õpetamise programm, mis sedapuhku oli kokkulangev ajalookursuse ülesehitusega vanemates liiduvabariikides. Kursuse kontsentriilselt struktuurilt mindi üle lineaarsele ülesehitusele, mille kohaselt kogu kursus V—XI klassini moodustas ühtse terviku. See võimaldas vältida tarbetut kordamist ja eraldada enam aega uue aine süvendatud läbivõtmiseks. Kuid uus süsteem kannatas ka mõningate puuduste all, milledest peamiseks oli asjaolu, et 7-klassilise kooli lõpetanu, kes ei hakanud edasi õppima, vaid läks tööle, ei saanud ajaloost kaugeltki

²⁵ M. Ilves. Ajaloo õpetamisest A. H. Tammsaare nimelises Tartu I Keskkoolis. Diplomitöö TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris. Tartu, 1963, lk. 25.

terviklikku pilti. NSV Liidu ajaloo osas piirdusid õpilaste teadmised IV klassis omandatud episoodidega. Enam-vähem süstemaatilise ülevaate olid õpilased saanud vanaaja ja keskaja ajaloost. Seevastu polnud nad midagi kuulnud uuest ja uusimast ajast ega saanud ülevaadet meie suure kodumaa minevikust. Ajalookursuses peituvad suured kasvatuslikud võimalused leidsid seega vaid osalist realiseerimist.

Üleminekul uutele programmidele, mis toimus 1950/51. õppeaastal, tuli VI—VIII klassini forsseeritult läbi võtta nii vanaaja kui keskaja kursus.²⁶ Alles järgmisel õppeaastal hakkas uus programm kehtima normaalkujul, püües väiksemate kärpimisega kuni 1959. aastani. Selle programmi kohaselt õpetati V klassis Vana-Idamaa ja Vana-Kreeka ajalugu, VI klassis Vana-Rooma ajalugu ja keskaja varasemaid perioode. VII klass tutvus keskajaga, VIII klass uusaja esimese perioodiga. IX klassis anti ülevaade NSV Liidu ajaloost, alates vanimatest aegadest kuni XVII sajandi lõpuni, ja uusaja teisest perioodist. Keskkooli kahes viimases klassis õpiti tundma NSV Liidu ajalugu. Uusima aja õpiku puudumise tõttu jäid õpilaste teadmised kaasaegses maailmas toimuvatest olulistest poliitilistest muudatustest vägagi ebamääraseks.²⁷ Tugevasti kajastusid programmis ja vastavalt ka õpikutes isikukultuse mõjud.

Õppetööd häirisid programmide sagedased muutmised, mistõttu õpikud ei vastanud täielikult programmidele, seda just keskkooli vanemate klasside osas. Alaline paragrahvide ja lõikude mahakriipsutamine ei suurendanud õpilaste lugupidamist ei õpiku ega aine vastu. Puudus õpetuse tihe seos eluga, mistõttu õpilased ei saanud ajalootundides vastust paljudele neid huvitavatele küsimustele. Alles pärast NLKP XX kongressi ja isikukultuse otsustavat hukkamõistmist hakati julgemini tooma seoseid kaasajaga ja ümbritseva tegelikkusega.

Tõsiseks lüngaks oli Eesti NSV ajaloo peaaegu täielik puudumine kooli ajalookursuses. Selle puuduse kõrvaldamiseks tegi EK(b)P Keskkomitee 1950. a. septembris ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudile ülesandeks koostada keskkooli vanematele klassidele määratud Eesti NSV ajaloo õpik, mis pidi trükist ilmuma 1951. a. sügiseks.²⁸ Et selle õpiku koostamine oli ühtlasi esimeseks katseks anda marksistlikule ajalooteadusele tuginev süstemaatiline ülevaade eesti rahva ajaloost vanimatest aegadest kaasajani, siis langes autorite kollektiivile suur ja vastutusrikas ülesanne.

²⁶ Seitsmeklassiliste koolide ja keskkoolide programmid 1950/51. õppeaastaks. Ajalugu, Tln., 1950, lk. 14—15.

²⁷ Eesti NSV Haridusministeeriumi arhiiv.

²⁸ «Nõukogude Kool», 1951, nr. 6, lk. 391.

Selleks et vabariigi avalikkus saaks tutvuda ajaloolaste töö tulemustega ja öelda selle kohta oma kriitilise sõna, avaldati valmivast raamatust 1951. aastal ajakirjanduses 4 peatükki. 1951. a. lõpul ilmus õpiku makett ja 1952. a. lõpul õpik ise. Paraku ei vastanud see ligemale 500-leheküljeline teos enam oma esialgsele ülesandele — olla õpperaamatuks keskkoolile, sest mahult ja esitusviisilt sobis ta pigem üliõpilastele ja täiskasvanud ajaloo huvilistele, mitte aga õpilastele. Sisuliselt kannatas «Eesti NSV ajalugu» rea puuduste all, mis olid tingitud osalt asjaolust, et kõik käsitletavat küsimused ei olnud veel teaduslikult läbi töötatud, peamiselt aga tol ajal levinud isikukultuse mõjutustest.²⁹ Sellele vaatamata tuleb mainitud raamatu ilmumist hinnata, sest nüüd said vähemalt õpetajad käsiraamatu, mis võimaldas Eesti NSV ajaloo elemente põimida üldkursusesse.

Seega jäi Eesti NSV ajaloo õpiku koostamine endiselt aktuaalseks ülesandeks, millega hakkas tegelema TRU NSV Liidu ajaloo kateedri kollektiiv K. Siilivase juhtimisel. 1957. a. alguses anti Tartu ajalooõpetajatele rotaatoril paljundatud õpiku käsikiri katsetamiseks IX ja X klassis. Pool aastat hiljem ilmus õpiku makett, mis pärast korduvaid arutlusi ja ümbertöötamist nägi trükimusta ametliku õpikuna 1959. a. sügisel. Kuid juba enne seda, ja nimelt 1957/58. õppeaastal, alustati vabariigi keskkoolides Eesti NSV ajaloo süstemaatilise kursuse õpetamist NSV Liidu ajaloo kursuse raamides.³⁰ Olukorras, kus polnud veel õpikut ja puudusid ka näitlikud õppevahendid, tegi koduvabariigi ajaloo õpetamise meetodika õpetajatele küllaltki peamurdmist. Kuid õpetajate ja õpilaste elav huvi neile lähedase ajaloo vastu soodustas raskuste ületamist ja õnnestunud tundide andmist.

1950. aastatel kannatas ajaloo õpetamise meetodika rea puuduste all. Suurel määral oli see tingitud tolaeagse pedagoogikateaduse küündimatusest, mis väljendus eelkõige selles, et didaktikas pöörati peatahelepanu õpetaja tegevusele tunnis ja peaaegu üldse ei uuritud, kuidas materjal jõuab õpilaste teadvusesse ja kuidas see omandatakse.³¹ Selline olukord soodustas formalismi õpilaste teadmistes. Õpilased kippusid ajaloo õppimisel opereerima «tühjade sõnadega», millel nende mõtlemises puudus konkreetne vaste. Eriti esines formalismi mõistete osas keskmistes klassides. Vanemates klassides ilmnes, et paljud õpilased ei ole suutelised iseseisvalt mõtlema, mistõttu nii nende mõtlemine kui väljendusoskus oli šablooniliselt raamatulik.³²

²⁹ H. Moosberg. Eesti NSV ajaloo historiograafiast. II osa. Tartu, 1966, lk. 59.

³⁰ Eesti NSV Haridusministeeriumi arhiiv.

³¹ M. Skatkin. Pedagoogikateadus ja kool.—«Nõukogude Õpetaja», 1951, 18. mai.

³² «Nõukogude Õpetaja», 1957, 25. mai.

Eesti NSV Haridusministeeriumi aastaaruannetes märgiti ajaloo õpetamisel esinenud peamiste puudustena faktoloogia domineerimist analüüsi üle, ebapiisavat tööd mõistetega, materjali raamatulikku esitamist, tundide šabloonilist ülesehitust, frontaalse töö alahindamist ja klassivälise töö ebahuvitavust ning vähest efektiivsust.³³

Mainitud puudused ei saa varjutada aga tõsiasja, et aasta-aastalt tõusis ajalooõpetuse sisuline ja meetodiline tase. Ikka enam asus vabariigi koolides tööle noori ajaloolasi, kes olid saanud ettevalmistuse nõukogude kõrgemates õppeasutustes, valdasid hästi ainet ja omandasid suhteliselt kiiresti meetodilise meisterlikkuse. Selles osas olid neile eeskujuks pikaajaliste kogemustega eesrindlikud õpetajad, kelledest võiks mainida Linda Soovikut Pärnu II Keskkoolist, Elfriede Stamme Tallinna XXI Keskkoolist, Linda Lebbinit Tallinna XVI Keskkoolist, Olga Truusi Tartu III Keskkoolist, Helgi Allikveed Kohtla-Järve I Keskkoolist. Järjest enam juurdus koolide praktikasse frontaalne töö, süvenes analüüs ja õpilaste viimine ajalooliste nähtuste sügavama mõistmiseni. Eluõiguse võitsid ajaloo töövihikud. Pikkamööda taaselustus koduloolise materjali kasutamine ja kodu-uurimuslik klassivälise töö, milles paistsid silma Märjamaa, Rakke, Nõo ja Valga I Keskkool ning Kaiu ja Juuru 7-klassiline kool.

NLKP XX kongress tõstis päevakorda koolisüsteemi reorganiseerimise, et teha lõpp õppetöö irdumisele elust ja asuda energiliselt kooli polütehniliseerimisele. Ajaloo õpetamise senine korraldus ei vastanud kooli ette seatud nõuetele ning vajas põhjalikku ümberkorraldamist. 1957. a. toimus Tallinnas vabariigi hariduselu juhtide ja ajalooõpetajate aktiivi nõupidamine, kus kavandati põhisuund ajalooõpetuse ümberkorraldamiseks Eesti NSV-s. Asudes aga nende põhimõtete alusel uue kursuse kavandamisele, ilmnes, et ükski esitatud variantidest ei andnud optimaalset lahendust, kus oleks välditud tarbetu kordamine kontsentrite näol ja antud samaaegselt 8-klassilise kooli lõpetajatele terviklik ülevaade inimühiskonna ajaloost.

Ajaloo õpetamise korraldus reorganiseeritavas koolis fikseeriti NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrusega 8. X 1959 «Mõningatest muudatustest ajaloo õpetamisel koolides» ja EKP Keskkomitee ja ENSV Ministrite Nõukogu määrusega 18. V 1960 «Ajaloõ õpetamisest Eesti NSV koolides». Vastavalt nendele dokumentidele võeti 8-klassilise kooli programmi NSV Liidu ajaloo elementaarkursus koos kohaliku vabariigi ajaloo ja tähtsamate episoodidega üldajaloo uuest ja uusimast ajast. Keskkoolis aga õpetati teises kontsentris NSV Liidu ajaloo

³³ Eesti NSV Haridusministeeriumi arhiiv.

süsteematilist kursust ja uut ning uusimat aega. IV klassi ajaloo-kursus kohandati ümber vastavalt noorema kooliea eripärale. Selles klassis nähti ette episoodiline propedeutiline kursus NSV Liidu ja Eesti NSV ajaloo põhiküsimustest.

Nende otsuste alusel tehti ära suur töö ajalooõpetuse ümberkorraldamiseks. Eesti keeles anti välja uued õpikud, mis olid varustatud mõningase metoodilise aparatuuriga ja allikkatkenditega peatükkide lõpus, võimaldades senisest tunduvalt paremini organiseerida õpilaste iseseisvat tööd tundides. Päevakorda tõsteti küsimus õpetuse seosest ümbritseva eluga koduloolise ja kaasaegse materjali laialdase kasutamise teel.³⁴ Ikka rohkem pöörati tähelepanu õpetuse ideelis-poliitilisele tasemele ja õpilaste ajaloolis-loogilise mõtlemise arendamisele. Et kergendada õppetööd V ja VI klassis, kus tuli endise mahuka õpiku alusel kokkuvõtlikult läbi töötada vanaaja ja keskaja kursus, anti välja T. Tindi koostatud trükitud ajaloo töövihikud, mis sisaldasid peale allikkatkendite ja tööülesannete veel arvukalt lihtsaid kontuurkaarte. Klassivälisest tööd aitas hoogustada ja suunata 8-klassilise kooli ajaloo programmi lisana ilmunud ajaloolase klassivälise töö juhend.

Innukalt töötasid ajalooõpetajad NLKP XXII kongressi ajalooliste materjalide operatiivsel tutvustamisel lastele ja noortele. Vabariigi parteiorganisatsiooni ja Haridusministeeriumi suunamisel õpetati NLKP XXII kongressi materjale ja partei uut programmi 1961/62. õppeaastal keskkooli lõpuklassides omaette lühikursusena, teistes klassides aga selleks eraldatud tundides, samuti ajalootundides. Kõige selle tulemusena said meie õpilased hea ülevaate XXII kongressi ajaloolise tähtsusega materjalidest.³⁵

Nende edusammude kõrval, mis esinesid ajaloo õpetamisel pärast 1959. aastat, ilmnes ikka veel puudujääke, milledest peamiseks oli õpilaste ülekoormamine ebaoluliste faktidega, samal ajal kui nendest ei tehtud vajalikke järeldusi ega näidatud ajalooliste seaduspärasuste esiletungimist faktide näilisest rägast.³⁶ Kohati esines veel formalismi, seda eriti töös mõistetega. Alati ei ühendanud õpetajad erinevaid kursusi või kursuste osi ühtseks tervikuks, ei näidanud neid sisemisi seoseid, mis läbivad erinevate maade ja ajastute ajalugu. Selle tagajärjeks olid killustatud, lünklikud teadmised, tervikliku ajaloopildi puudumine ja sünteesivate üldistuste vähesus. VII—VIII klassis eksiti peamiselt eakohasuse printsiibi vastu, mis avaldus selles, et õpetajad kipusid muutma NSV Liidu ajaloo elementaarkursust süsteematili-

³⁴ L. Annus, Ajaloo õpetamisest uues koolis. — «Nõukogude Kool», 1959, nr. 10, lk. 773.

³⁵ H. Palamets, Metoodilisi kogemusi NLKP XXII kongressi materjalide õpetamisel vabariigi keskkoolides. — Abiks ühiskonnaõpetuse õpetajale ja lektorile I. Tartu, 1963, lk. 92—101.

³⁶ Eesti NSV Haridusministeeriumi arhiiv.

seks kursuseks.³⁷ Uute meetodiliste võtete innukas juurutamine viis teinekord selleni, et tunde koormati üle meetodiliste võtete ja vahendite tulevargiga, mis aga hakkas takistama ainesse süvenemist.

Oluliseks saavutuseks tuleb lugeda nõukoguliku teadusliku ja meetodilise ettevalmistuse saanud ajalooõpetajate kaadri kujunemist sõjajärgsel perioodil. Selles osas on tänuväärse töö ära teinud meie pedagoogilised õppeasutused, eelkõige aga meie ajaloolaste sepikoda — Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-osakond. Ajavahemikus 1948—1965 on ajaloo-osakond välja lasknud 18 lendu noori spetsialiste, kokku 577 ajaloolast, kelledest stantsionaarselt lõpetas 314, mittestantsionaarselt 239 ja eksternina 24.³⁸ TRÜ juures töötavas Kaugõppe Pedagoogilises Instituudis sai aastatel 1961—1965 ajalooõpetaja diplomi 99 üliõpilast.

Hinnatava töö ajalooõpetajate ettevalmistamisel on teinud E. Vilde nimeline Tallinna Pedagoogiline Instituut koos Tallinna Õpetajate Instituudiga ja Tartu Õpetajate Instituut. 1949.—1955. a. said Tallinna Õpetajate Instituudis ajalooõpetaja kutse 264 noort pedagoogi, nendest 156 stantsionaarses ja 108 mittestantsionaarses osakonnas.³⁹ Tallinna Pedagoogilises Instituudis oli ajavahemikus 1956—1959 lõpetajaid ajaloo eriala stantsionaarses osakonnas 74 ning kombineeritud erialal — eesti keel ja kirjanud koos ajalooaga, aastatel 1960—1961 — 60 noort õpetajat. Mittestantsionaarses osakonnas oli aastatel 1955—1961 lõpetajaid 238. Seega said Tallinna Õpetajate Instituudis ja E. Vilde nimelises Tallinna Pedagoogilises Instituudis ettevalmistuse 13 aasta jooksul kokku 636 eriharidusega ajalooõpetajat. Märkimisväärset palju pühendati Tallinna Pedagoogilises Instituudis aega ja tähelepanu tulevaste õpetajate meetodilisele ettevalmistusele. Nii ulatus ajaloo erialal meetodikakursuse kogumaht 170 tunnini, millest loengutele langes 68 tundi, laboratoorsetele töödele 51 tundi ja praktilistele harjutustele samuti 51 tundi.⁴⁰

Tartu Õpetajate Instituudi lõpetas ajavahemikus 1949—1957 7-klassilise kooli ajalooõpetaja kutsega 270 pedagoogi, kelledest 59 said hariduse kaugõppe teel.⁴¹

Seega on saanud sõjajärgse 20 aasta jooksul ajaloo õpetamiseks vajaliku ettevalmistuse üle 1500 pedagoogi, mis on küllaltki suur arv Eesti NSV kohta. Enam kui pool nendest töötab praegu koolides ajalooõpe-

³⁷ L. Annus. Ajaloo õpetamise olukorrast vabariigi koolides. — «Nõukogude Kool», 1963, nr. 4, lk. 269.

³⁸ H. Moosberg. Eesti NSV ajaloo historiograafiast. II osa. Tartu, 1966, lk. 56.

³⁹ Tallinna Pedagoogilise Instituudi andmetel.

⁴⁰ Samadel andmetel.

⁴¹ Tartu Pedagoogilise Kooli andmetel.

Eesti NSV üldhariduslike koolide ajalooõpetajate jagunemine hariduse järgi
(Eesti NSV Haridusministeeriumi kaardriosakonna andmetel)

Oppeaasta	Õpetajaid V–VIII klassini	Õpetajaid IX–XI klassini	Kokku ajalooõpetajaid	Kõrgema haridusega	%	Õpetajate instituudi lõpetanud	%	Erihariduseta	%
1961/1962	501	194	695	429	61,7	198	28,5	68	9,8
1962/1963	503	175	678	434	64,0	175	25,8	69	10,2
1963/1964	520	176	696	488	70,1	140	20,1	68	9,8
1965/1966	590	162	752	545	72,3	133	17,7	74	9,8

Erihariduseta ajalooõpetajate all mõeldakse teiste ainete õpetajaid, kes väikestes 8-klassilistes koolides peavad oma põhiaine kõrval õpetama ka ajalugu. Niikaua kui säilivad väikesed 8-klassilised koolid, on sellise õpetajate kategooria olemasolu paratamatu.

tajatena. Nende õpetajate hulgast on sirgunud meie ajalooõpetajate paremik, nagu Vilma Kahk, Allan Liim, Linda Soovik, Aino Juhkam, Eino Veskis, Riho Rosin, Herbert Jürimäe, Aime Öngo, Maimu Maiste, Vello Marmei, Heino Mägi, Virve Uutmäe, Albert Kilk, Aino Tamm, Leili Venda, Vikki Pennonen, Maimu Triik, Otto Terno ja paljud teised. Küllaltki palju ajaloolasi töötab aastaid edukalt koolidirektori või õppealajuhataja töö- ja vastutusrohkel ametikohal. Üldhariduslike koolide ajalooõpetajate kõrgest ideelisest tasemest kõneleb ka see tõsiasi, et 1965. a. kuulus 55% ajalooõpetajatest Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ridadesse, 3,5% aga olid kommunistlikud noored. Kui pidada silmas ajaloolaste hariduslikku taset, millest annab ülevaate tabel 1, siis võime julgesti väita, et ajaloolased moodustavad ühe teadlikuma ja paremini ettevalmistatud osa meie vabariigi pedagoogide peres.

Kui seni heideti ülikooli äsja lõpetanud noortele ajalooõpetajatele ette heade erialaste teadmiste juures väheseid metoodilisi oskusi ja kogemusi ning võimetust õpetada peale ajaloo mõnda teist ainet, siis 1960. aastate 1. poolel toimus selles osas pööre paremuse poole. Pedagoogiline praktika, mis 1950. aastate alguses kestis vaid 4 nädalat ja hiljem pikenes 8 nädalale, kestis nüüd 22 nädalat. Ülikoolis õppivad ajaloolased said peale oma eriala veel lisaspetsiaalsusena teadmised töötamiseks kas võõrkeele või üksikjuhtudel ka vene keele, kehalise kasvatuse, joonistamise või tööõpetuse õpetajana 8-klassilises koolis.

Regulaarselt toimusid TRU lõpetanud ajalooõpetajate kokkutulekud, kus ülikooli õppejõud esinesid oma endiste kasvandike ees teaduslike ja metoodiliste ettekannetega, toimus arvamuste vahetus ja diskussioon õpetajaid erutavates küsimustes. Mõnin-

Olevaade põlluhariduse ajaloost aastatel 1946—1967

Et väikesemaid rühmitusi ühendada ühtseks rühmaks on käesolevas tabelis antud ülevaade põlluhariduse arengust aastatel 1946—1967. Ülevaade põlluhariduse ajaloost aastatel 1946—1967

Arv	1946—1948	1948—1951	1951—1969	1969—1985
IV	NSV Liidu ajalugu koos Eesti NSV ajalooga — kuni 1980. Vanaaeg	NSV Liidu ajaloo elementaarkursus koos üldajaloo elementidega	NSV Liidu ajaloo elementaarkursus koos üldajaloo elementidega	NSV Liidu ja Eesti NSV ajaloo propedeutiinne epinoodiline kursus
V	NSV Liidu ajalugu koos ENSV ajalooga 1980—1925. Keskaeg. Uusaeg kuni 1815	NSV Liidu ajalugu kuni XVII sajandi lõpuni	Vanaaeg (Vana-Idamaa ja Vana-Kreeka)	Vanaaeg
VI	NSV Liidu ajalugu koos ENSV ajalooga 1825—1907. Uusaeg 1815—1870	NSV Liidu ajalugu XVIII ja XIX sajandil	Vanaaeg (Vana-Rooma)	Keskajag
VII	NSV Liidu ajalugu koos ENSV ajalooga 1908—1945. Uusaeg 1870—1914	NSV Liidu ajalugu XX sajandil	Keskajag (1. periood)	NSV Liidu ajalugu koos Eesti NSV ajalooga ja üldajaloo elementidega vanimatest aegadest kuni XIX sajandi lõpuni
VIII	Vanaaeg Keskaeg	Vanaaeg Keskaeg	Uusaeg (1. periood)	NSV Liidu ajalugu koos Eesti NSV ajalooga ja üldajaloo elementidega XX sajandil

IX	Uusaeg (1. periood)	2	NSV Liidu ajalugu kuni XVIII sajandini Uusaeg (1. periood)	4	Uusaeg (2. periood) NSV Liidu ajalugu vanimatest aegadest kuni 1613	3	Uusaeg (1. periood) NSV Liidu ajalugu koos Eesti NSV ajalooga kuni 1861	3
X	Uusaeg (2. periood) NSV Liidu ajalugu vanimatest aegadest kuni XIX saj. lõpuni	3	NSV Liidu ajalugu XVIII ja XIX sajandil Uusaeg (2. periood)	4	NSV Liidu ajalugu 1613—XIX saj. lõpuni	3	Uusaeg (2. periood) NSV Liidu ajalugu koos Eesti NSV ajalooga 1861—1920	3
XI	NSV Liidu ajalugu XX sajandil	3	NSV Liidu ajalugu XX sajandil Uusim aeg 1918—1945	4	NSV Liidu ajalugu XX saj.	4	NSV Liidu ajalugu koos Eesti NSV ajalooga 1920—1965 Uusim aeg	3

Märkus. 1957/58. õppeaastal õpetati ka Eesti NSV ajalugu.

Märkus. Pärast ühis-konnaõpetuse toomist lõpiklassi vähenes ajalootundide arv kahele.

gaid edusamme on ka metoodikaalases trükisõnas, kus Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi väljaandel ilmusid A. Ongu, L. Andreseni, V. Marme ja P. Keesi töökogemuslikud brošüürid. Ka «Nõukogude Kooli» ja «Nõukogude Õpetaja» veergudel võis kaunis sageli leida ajaloo õpetamise metoodikale pühendatud kirjutisi. Hoogu hakkas võtma ka metoodikaalane teaduslik uurimistöö. 1963. a. kaitsesid H. Palamets ja K. Kotsar esimesi kandidaadiväitekirju, mis olid pühendatud ajaloo õpetamisele. Kuid kõigele sellele vaatamata jäi metoodiline uurimistöö maha koolide tegelikest vajadustest, seda eelkõige ajaloo õpetamise psühholoogiliste aluste läbitöötamisel ja eksperimentidele tuginevate metoodiliste uurimiste koostamisel.

Tunda andis ka asjaolu, et ligemale 15 aasta jooksul pole ilmunud ajaloo õpetamise metoodikale pühendatud eestikeelset käsiraamatut, mis valgustaks probleeme kaasaegse metoodika aspektist.

Ajalooõpetajate teadmiste täiendamise alal tegi sisukat tööd Vabariiklik Õpetajate Täiendusinstituut, kes viis regulaarselt läbi täienduskursusi, korraldas aktuaalsete küsimuste tundmaõppimiseks seminare ja praktilisi õppusi. Laialdase populaarsuse õpetajaskonnas leidsid Täiendusinstituudi suvekursused looduslikult kaunis Värskas, kus meeldiv suvepuhkus ühendati kasuliku enesetäiendamisega.

Mitmeti on viimastel aastatel täienenud ajaloo õpetamise õppe-materiaalne baas. Kindla koha praktilises koolitöös omandasid ekraniseeritud ajalootund ja filmi kasutamine õppevahendina. 1966. a. peale kasutatakse mõningal määral ka televisiooni ajaloo õpetamisel. Paraku polnud aga küllaldaselt õppefilme, seda nii nimetuste kui koopiaste osas. Teoks said kaks esimest õppefilmide Eesti NSV ajalooost. Saavutuste lahtrisse tuleb kanda Eesti NSV ajaloo seinapiltide sarja ilmumine 1963. a. Kuigi sarja tiraaž osutus vajalikust väiksemaks ja kõik 24 pilti pole metoodiliselt võrdselt õnnestunud, on see sari siiski heaks abivahendiks meie rahva ajaloo õpetamisel. Teravat puudust tunnevad koolid aga Eesti NSV ajalooale pühendatud seinakaartidest.

Ajalooõpetuse ideelis-poliitilist ja teaduslikku taset on aidanud tunduvalt tõsta ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi uurimistöö tulemusena valminud kolmeköiteline «Eesti NSV ajalugu» ja seda täiendavad mahukad allikmaterjalide kogumikud «Eesti NSV ajaloo lugemik» nimetuse all. Otseselt õpilastele on määratud ajaloodoktor Juhan Kahki koostatud «NSV Liidu ajaloo lugemik VII klassile». Meie töörahva revolutsioonilise võitluse ilmekamaks õpetamiseks kasutavad õpetajad EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi väljaandel ilmunud uurimusi ja mälestuste kogumikke.

Märgatavalt elavnes 1960. aastatel ajaloo-alane klassiväline töö. Paljudes vabariigi koolides töötavad kas ajaloo- või ühiskon-

nateaduste ringid või kodulooringide ajaloosektsioonid. Mitmel koolil on olemas eeskujulikud kohaliku ajaloo muuseumid (Otepää Keskkool, Rakke Keskkool) või koduloonurgad (M. Härma nim. Tartu II Keskkool). Uut hoogu andsid klassivälisele tööle 1964/65. õppeaastast peale toimuvad vabariiklikud ajaloo olümpiaadid. Selle idee algatajaks ja peamiseks organiseerijaks oli Tallinna Pedagoogilise Instituudi õppejõud sm. Lembit Andresen.

1960. aastatel oli üheks peamiseks kitsaskohaks ajaloo õpetamisel mitmesuguste reorganiseerimiste ja muudatuste rohkus, mis tunduvat raskendas läbiproovitud metoodiliste võtete ja kogemuste süsteemi väljatöötamist. Oige mitmed keskkooliklassid pidid suurema osa ajast töötama sobiva õpikuta, kuna programmikohased õpikud ilmusid trükist alles siis, kui vastav periood oli juba läbi võetud. Lünklik oli ka õpilaste varustatus õpikutega Eesti NSV ajaloo osas. Kui VII ja VIII klassil olid kasutada napsõnalised illustreerimata abimaterjalid, siis keskkoolil puudus programmikohane Eesti NSV ajaloo õpik. Seetõttu olid õpetajad sunnitud kasutama aeglasemtempolist kooliloengut, et võimaldada kõige olulisema ülesmärkimist.

Tubliks liitlaseks ajaloole sai uus aine — ühiskonnaõpetus —, mis alates 1962/63. õppeaasta teisest poolaastast kuulub lõpuklasside õppeplaani. Kuna valdav enamik ühiskonnaõpetuse õpetajaid olid erialalt ajaloolased, siis võimaldas see siduda ühiskonnaõpetust orgaaniliselt ajalookursusega. Just selles kursuses jõudis lõpule mitmete ühiskondlik-ajalooliste mõistete kujundamine, siin üldistati erinevates õppeainetes omandatud teadmised ja anti neile filosoofiline tõlgitsus. Õpilaste suhtumine ühiskonnaõpetusse oli üksmeelselt positiivne. Nad rõhutasid, et ühiskonnaõpetus on eluline aine, mida on tunduvat huvitavam õppida kui lõpuklassis teises kontsentris õpitavat ajalugu. Pidevalt paranes ka teadmiste tase, millest kõnelevad selget keelt mitmel aastal korraldatud vabariiklikud valikkontrolltööd.⁴²

Ühiskonnaõpetus on olnud pidevalt vabariigi partei- ja haridusorganite tähelepanu keskpunktis. Lausa ridamisi toimus ühiskonnaõpetuse õpetajatele seminare ja kursusi. Rohkesti ilmus ühiskonnaõpetusele pühendatud artikleid. Positiivselt tuleb märkida selle aine õpetamisel saavutatud tihedat sidet eluga, tunde täitevkomiteedes, tehastes, rahvakohtutes, kohtumisi tööeesrindlastega, nõukogude asutuste töötajatega ja parteitöötajatega.

⁴² E. Ilmjärv. Ühiskonnaõpetuse õpetamine ülevabariigilise valikkontrolltöö valgusel. — «Nõukogude Kool», 1966, nr. 1, lk. 19.

ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ РАЗВИТИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ ЭСТОНСКОЙ ССР В 1940—1965 гг.

Х. Паламетс

Резюме

Преподавание марксистского курса истории в школах Эстонии началось после восстановления Советской власти в республике в 1940/41 учебном году. Несмотря на многие трудности идеологического и материального порядка, в преподавании марксистского курса истории были достигнуты первые успехи.

Начало фашистской оккупации летом 1941 года положило конец реорганизации преподавания курса истории. Во время Великой Отечественной войны несколько эстонских школ работало в советском тылу. В этих школах преподавали историю по программам и учебникам РСФСР. При этом успеваемость по истории была хорошая. В оккупированной Эстонии преподавание истории превратили в фашистскую пропаганду, которая должна была оправдать злодеяния оккупантов.

После освобождения Советской Эстонии продолжалось преподавание марксистского курса истории. В 1944—1950 гг. в результате ряда опытов сложилась более или менее стабильная система построения курса истории, которая сохранилась до школьной реформы 1959 года. До 1950 года курс строился по центрам. С 1950 года перешли по примеру других союзных республик на линейное построение курса.

После долгой подготовки, с 1957/58 учебного года в старших классах историю Эстонской ССР начали преподавать в тесной связи с курсом истории СССР. В 1959 году вышел из печати учебник истории Эстонской ССР. Учебник был написан историками кафедры истории СССР Тартуского государственного университета.

Преподавание истории было вновь перестроено в связи со школьной реформой в 1959/60 учебном году. В IV классе преподавали эпизодический пропедевтический курс истории СССР и Эстонской ССР. В VII—VIII классах историю Эстонской ССР преподавали вместе с элементарным курсом истории Советского Союза, а в старших классах средней школы — вместе с систематическим курсом истории СССР.

Выдающимся достижением послевоенного периода явилась подготовка новых кадров преподавателей истории, которые получили марксистско-ленинское историческое образование. Основной кузницей новых кадров было отделение истории Тарту-

ского госуниверситета, выпустившее в 1948—1965 гг. 577 историков. При университете работал заочный педагогический институт, который дал в 1961—1965 гг. 99 новых преподавателей истории. В 1950-х годах Таллинский учительский институт окончили 264 историка, Тартуский учительский институт 270 и Таллинский педагогический институт имени Э. Вильде — 268 историков. Всего в послевоенный период в Эстонской ССР подготовлено 1582 историка, из которых свыше половины работает в школах преподавателями.

Своей политической сознательностью и уровнем образования историки составляют один из самых передовых отрядов преподавателей общеобразовательных школ республики. По данным Министерства просвещения Эстонской ССР, в 1965 году из 674 преподавателей истории 71,1% имели высшее образование, 18,4% — образование учительских институтов и у 10,5% отсутствовало специальное образование. 55% учителей истории являются членами КПСС и 3,5% — членами ВЛКСМ.

Некоторые успехи имеются и в области развития методической мысли. В 1963 году в Эстонской ССР по методике преподавания истории были защищены две первые кандидатские диссертации. Опубликовано несколько брошюр и множество статей. В 1963 году вышла из печати первая серия настенных картин по истории Эстонской ССР. Изготовлено два учебных кинофильма о революционном движении в Эстонии. Большую работу по повышению квалификации учителей истории ведет Республиканский институт усовершенствования учителей Эстонии.

GRUNDZÜGE DER ENTWICKLUNG DES GESCHICHTS- UNTERRICHTS IN DEN ALLGEMEINBILDENDEN SCHULEN DER ESTNISCHEN SSR IN DEN JAHREN 1940—1965

H. Palamets

Zusammenfassung

Nach Wiedererrichtung der Sowjetmacht in Estland begann auch in den Schulen im Schuljahr 1940/41 der marxistische Geschichtsunterricht. Trotz vieler Schwierigkeiten sowohl ideologischer als auch materieller Art wurden im marxistischen Geschichtsunterricht die ersten Erfolge erzielt. Die Umgestaltung des Geschichtsunterrichts wurde im Sommer 1941 durch die faschistische Okkupation unterbrochen.

Während des Großen Vaterländischen Krieges wurde in den estnischen Schulen des Hinterlandes der Geschichtsunterricht nach dem Programm und an Hand der Lehrbücher der Russischen Föderation mit hervorragendem Erfolg erteilt. Im besetzten Est-

land dagegen wurde der Geschichtsunterricht zu Propagandazwecken benutzt, um die Verbrechen der Faschisten zu rechtfertigen.

Nach der Befreiung Sowjetestlands wurde der marxistische Geschichtsunterricht wieder fortgesetzt. In den Jahren 1944—1950 entwickelte sich als Ergebnis einer Reihe von Versuchen ein mehr oder weniger stabiles System, das bis zur Schulreform 1959 bestand. Bis zum Jahre 1950 war der Geschichtskursus konzentrisch aufgebaut. Ab 1950 ging man nach dem Vorbilde der anderen Unionsrepubliken zu einem linearen System über.

Nach einer längeren Vorbereitung begann man im Schuljahr 1957/58 in den oberen Klassen der Estnischen SSR den Geschichtskursus der ESSR in engster Anlehnung an die Geschichte der UdSSR durchzuführen. 1959 erschien ein Lehrbuch der Geschichte der Estnischen SSR. Die Autoren des Lehrbuches waren Lehrkräfte des Katheders für Geschichte der UdSSR an der Tartuer Staatlichen Universität.

Im Zusammenhang mit der Schulreform im Schuljahr 1959/1960 wurde auch der Geschichtsunterricht umgestaltet. Nun begann man schon in der IV. Klasse mit einem episodenhaften propädeutischen Kursus der UdSSR und der Estnischen SSR. In der VII. und VIII. Klasse wurde die Geschichte Estlands zusammen mit einem elementaren Kursus der Geschichte der UdSSR unterrichtet und in den oberen Klassen der Mittelschule gleichzeitig mit dem systematischen Kursus der Geschichte der UdSSR.

Als bemerkenswerter Erfolg in der Periode der Nachkriegszeit ist die Heranbildung eines Kadets von Geschichtslehrern zu verzeichnen, die eine entsprechende marxistisch-leninistische Ausbildung erhalten haben. Einen hervorragenden Anteil daran hat die Tartuer Staatliche Universität, deren historische Abteilung in den Jahren 1948—1965 577 Studenten absolvierten. Das an der Universität arbeitende Pädagogische Institut fürs Fernstudium gab in der Zeitspanne 1961—1965 95 Geschichtslehrer. In den 50er Jahren absolvierten 264 Historiker das Lehrerinstitut in Tallinn, 270 Historiker das Lehrerinstitut in Tartu und 268 Historiker das Pädagogische Eduard-Wilde-Institut in Tallinn. Hiermit sind also in der Nachkriegszeit in der Estnischen SSR 1582 Historiker ausgebildet worden, von denen mehr als die Hälfte als Geschichtslehrer in den Schulen der Republik arbeiten.

Hinsichtlich ihres hohen politischen Bewußtseins und ihres Bildungsniveaus bilden die Historiker unter den Lehrern der allgemeinbildenden Schulen den Vortrupp. Laut Angaben des Bildungsministeriums der Estnischen SSR besaßen von 674 Geschichtslehrern Hochschulbildung (71,1%), 18,4% hatten ein

Lehrerinstitut beendet und nur 10,5% waren ohne eine entsprechende Fachausbildung.

55% der Geschichtslehrer sind Mitglieder der KPdSU, 3,5% gehören dem Leninschen Kommunistischen Jugendverbände an.

Fortschritte sind auch in unterrichts-methodischer Hinsicht erzielt worden. 1963 wurden in der Estnischen SSR die ersten zwei Dissertationen über Methodik des Geschichtsunterrichts verteidigt. Über den Geschichtsunterricht sind einige Broschüren und zahlreiche Artikel veröffentlicht worden. 1963 erschien auch die erste Serie von Wandbildern zur Geschichte der Estnischen SSR. Zwei Lehrfilme über die revolutionäre Bewegung in Estland sind hergestellt worden. Eine große Arbeit an der Hebung der Qualifikation der Geschichtslehrer hat auch das Republikanische Lehrerfortbildungsinstitut der Estnischen SSR geleistet.